

BARTA JÁNOS: KÖLTŐK ÉS ÍRÓK

Irodalmi tanulmányok. Bp. 1966. Akadémiai K. 275 1.

Az Akadémiai Kiadó Barta Jánostól is közrebocsátott egy irodalomtörténeti tanulmánygyűjteményt. A kiadó nemcsak a szerzőt, magát is megtisztelte e kötettel. Barta János hatvan esztendősen is azok közé tartozik tudományágunkban, akiknél a széles ismeret és a bátor ítélet mindig friss tájékozódással s ennek nyomán az újragondolásnak és revidálásnak is mindig friss kedvével és készségével társul.

Puritánon kisterjedelmű kötete (275 l.) nyolc tanulmányt foglal magába. Az első (*Mikes*) és az utolsó (*Herczeg Ferenc*) kivételével valamennyi a XIX. század irodalmába vág. (Jegyzetek a Fogságom Naplójáról, *Jókai és a művészi igazság*, *Kemény Zsigmond mint szépiró*, *Vajda János pályakezdése*, *Gina költője*, *Mikszáth-problémák*). Elméleti tanulmányaival, Madách- és Arany-könyvével együtt e tanulmányai — nem ugyan mennyiség, hanem karakter tekintetében — szinte egészen elénk állítják eddigi életművét.

Ama tudósok közé tartozik Barta, akik majdnem minden probléma vizsgálatába teljes erőbevetéssel és eszköztárral fognak. Életműve ezért is látszhat, kivált a hazai gyakran túltermelő pályákéhoz képest, viszonylag kisterjedelműnek. A könnyű kézzel odavetett, távoli olvasmányélményekre hagyatkozó, könnyű fajsúlyú munka nem sajátja. Szemlélete, módszerei, véleményei változtak, e vonása változatlan maradt. Ezért is van, hogy munkássága egy-egy szakaszának jellemzőit rendszerint egy-egy tanulmánya nyomán jól össze lehet fogni. Kötetéről szólván, élünk is e lehetőséggel.

E tanulmányai mind ama szakaszából valók, melyben céltudatosan a marxista történelem-, társadalom- és irodalomszemléletre alapozta munkáit. Bizonyosan nem a leggazdagabb vagy a legértékesebb közülük második Vajda-tanulmánya, a *Gina költője*, de úgy tűnik nekünk, a legjellemzőbb felfogásának és módszereinek erényeire is, problematikussá pontjaira is. A következőkben, az egész kötetre figyelve, ezt tartjuk elsősorban szem előtt. Ez a tanulmánya is polemikus. Barta tanulmányainak egyik alapvonása ez.

Ha nem határozott vita szándéka vezeti is, rendszerint akkor is polemizál a kérdéskör addigi vizsgálóival. Szükségesnek vélt módosításait s a maga felfogását is legszívesebben polemikusan fejti ki. Gyümölcsöző módszer ez. Egy helyett több gondolatmenet alapos végiggondolására indít, s a tárgyalt művet vagy életművet többféle felfogással is szembebesíti. S ami tán fontosabb, az egyes kérdéskörök lezárása ellen eleve óvást jelent, folytonos tovább vitatásra készítet.

De van ennek a magatartásnak hátránya is. Főleg a szerző életműve tekintetében. Barta tanulmányait korszakunk tudománytörténésze majd igen nagy haszonnal forgatja. E szakasz vitakérdéseit sűrítve találja bennük. Aki azonban egy-egy pálya, életmű, periódus, irány zárt, kiegyensúlyozott, összegző rajzát szeretné kapni, nem az ő műveihez nyúl elsősorban. Egy időszak tudományosságának egészségéhez, szervességéhez nélkülözhetetlen, hogy a Bartáéhoz hasonló vitázó magatartás benne masszívan legyen képviselve, s hogy ezt a magatartást nagy felkészültségű, erős etikumú tudós vállalja. Am bármennyire méltányolja is a kritikus e nem éppen hálás szerep vállalásának áldozatosságát, mégis óhajtaná, hogy egy ily sokrétű tudós egyéniség ökonomikusabban ossza meg erejét a vita és az önelvű, összegző kifejtés között. A tudósi „önzés” hiánya gyakran vezet az erő szétforgácsolására. Mintha ahhoz vezetett volna Barta esetében is.

S van egy másik, tárgyibb következményű előnytelen oldala is a polemikusság e túlsúlyának. Barta egyes vitapontjait, vitatanulmányait sokan fogadták közzétételük idején értetlenül, sőt, háborgással. Néhány évvel később aztán rendszerint azt szemléltük értetlenül, sőt, háborgással, hogy e vitatott kérdések, felfogások nem voltak eleve vita tárgyai. Elég utalni Tolnai és Vajda túlburjánzó kultuszára, s az utóbbi korai szakaszainak igazolhatatlan fölértékelésére, vagy a regényíró Kemény irodalmi közvagyonunkat súlyosan csonkító negligálására.

A vita azonban gyakran magában hordja a túlzó sarkítás veszélyét s a kétségessé tett

nézet részzigzagságainak elfedését. Ezt a veszélyt Barta sem mindig kerülte el. E második Vajda-tanulmányában például igen meggyőzően mutatja ki, hogy az 50-es évek Vajdája sem eszme, sem magatartás, sem műalkotás tekintetében nem rendelkezik az értékteremtés ama folyamatosságával és súlyával, mint aminőt e tanulmánya írása idején általában tulajdonítottak neki. Ám e folyamatosság teljesen jogosult tagadása elfedi a jelentkező értékozozzanatok kapcsolódását, a mögöttük levő tendenciák mozgását, formálódását is, s némiképp kivételekké szigeteli őket el. Ellentmondást is szül ez. A *virrasztók*-ról, *A Hajótöröttekről* maga állapítja meg, hogy azok mindhárom tekintetben értékesek. De ugyanakkor „meglepő” „fölbukkanásuk”-ról beszél. Holott a költői pszichológiának, az alkotáslélektanának oly kiváló ismerője, mint Barta, ha nem e polémia keretében szólna róluk, aligha tételezné föl ily jelentős és érett művek *meglepetésszerű felbukkanhatását*.

Barta tanulmányainak polemikussága szoros összefüggésben áll azzal, hogy esztétikai, irodalomelméleti érdeklődése jóval túlmegy az irodalomtörténet-írószokásos ilyfajta érdeklődésén. Elméleti érdeklődésének egyik fókuszpedig, mint azt e tanulmányok mellett több elméleti dolgozata s legutóbbi akadémiai székfoglalója is tanúsítja, az esztétikai értéknek a marxista történetiség követelményét kielégítő, reá alapozó, belőle kiinduló meghatározása, megragadása. Polemikussága nem egyes felfogások önellentmondására vagy történeti ténytévedéseire irányul elsősorban, hanem arra, nem tulajdonítunk-e az írói szándék, a politikai-társadalmi állásfoglalás, az eszmekincs stb. alapján esztétikai értéket oly műveknek, melyek azzal nem rendelkeznek, melyek nem teljes értékű műalkotások?

Ami szorosabban vett irodalomtörténeti, s ezen belül irányzattörténeti sikra áttéve annyit jelent, vajon azt az életművet, azt az irányt tekinthetjük-e a korszakra jellemzetesnek, amelyben az illető korszakban a legteljesebb értékű műalkotások születtek meg. Azaz olyan műalkotások, amelyek legátütőbb művészi erővel ábrázolják, fejezik ki, tükrözik a szóban forgó kort. Vajda művének középpontba állítását, korjellemzőként való tekintését Aranyéval szemben az önkényuralom korában ezen az alapon tartja elfogadhatatlannak.

Barta polemikus magatartásának értékét és szerepét épp e kettős vonása tünteti ki. Az egyrészt, hogy polémiáiban a marxista irodalomtörténetírás egyik legnehezebb központi kérdését, a történeti-társadalmi funkció szerinti s az önelvű esztétikai ítélkezés egyeztetésének kérdését feszegeti. Az esztétikai relativizmus veszélyének és kiküszöbölésének problémáját. Másrészt abban áll polemikusságának jelentősége, hogy törekvése mindig

arra irányul, hogy a kutatást, a vitát és ítélkezést a műhöz terelje vissza, hogy a vizsgáló-dást műközpontúvá tegye.

Egyes történeti vagy esztétikai kérdések megítélésében, egyes eszm irányok és egyéniségek interpretálásában Barta, úgy lehet, téved; néhol tán erősen is téved. Mikszáth emberi magatartásának s anekdotikus alkotásmódjának misősítésében, Kemény esztétikai problémáinak főlvázolásában magunk is vitázunk vele. Mert, számunkra legalább, nyilvánvaló az, hogy ha elhárítjuk is Mikszáthnak a nagy realista „leleplezők” sorába való iktatását, — főleg novelláinak és kisregényeinek az európai realizmus spektrumában meg mindig igen jelentős hely juthat, valahol a *Selawyjai emberek* s Anatole France előkelő szomszédságában. S ha nyilvánvaló az, hogy megengedhetetlen a regényíró Keményt a politikus oldaláról megítélni, nyilvánvalónak látszik az is, hogy éppen ő az, akinek esetében külön szólni a „szépiró”-ról alig-alig lehetséges.

Ám még ama tanulmányai is, amelyek részleteikben vagy végeredményükben tévesek (aminek lehetőségét és kijavítási szükségét Barta, igazi tudósként, eleve koncedálja), figyelemre méltó tanulságokat kínálnak, kivált műközpontú beállítottságuk következtében. Jól kimunkált és sokrétű fogalomkészletével ő folyvást a művekről beszél. A művekről *mint műalkotásokról*, s a művekkel *mint műalkotásokkal* érvel, még vitázó társai közül nem egy a művet illusztrációs anyagként kezeli. S ami fontosabb, a művel nem mint műalkotással, nem mint esztétikai jelenséggel, hanem mint lélektani, eszmetörténeti, élménytörténeti, politikai (stb.) jelenséggel vet számot.

Barta részint Vajda föltételezett vagy valóságos emberi-politikai pozitív vonásait, radikalizmusát, igazságszeretetét, őszinteségét, szenvedélyességét, életvágját (stb. stb.) csak akkor veszi számba „irodalmi” értékévé lett tükrözött valóságalként, ha már bizonyította van, hogy műalkotás-szintű művekben tükröződnek. Triviálisra hegyezve a dolgot: nem az érdeklí, hogy Vajda jó keresztény-e, hanem hogy jó muzsikos-e. Többnyire nem veszi eleve adotttnak a vizsgált művek műalkotás voltát, hanem rendszerint, még ha speciális problémát vesz is tárgyául föl, az adott speciális probléma boncolásával együtt felmutatja a műben a műalkotás bizonyítékait, ismérveit vagy hiányukat. Ez általában is igen helyes eljárásmód és magatartás. Nála pedig, aki többnyire vitatott értékű művekhez, életművekhez nyúl, nélkülözhetetlen.

Bizonyító eljárásának néhány elemét, mozzanatát azonban nem érezzük meggyőzőnek, ill. korszerűnek. Egyet emelünk ki közülük. Bartánál, úgy tűnik nekünk, túlságosan is nagy szerepet kap az egyedi alkotás-

lélektannak, a költő egyedi pszichológiájának, a mű foganási lélekállapotának a kérdése. Nem értünk egyet azokkal a — kivált Bloomfield irányának vonását mutató — törekvésekkel, melyek a lélektant, kivált a költő egyedi lélektanát, s ezen belül az élmény fogalmát és problémáját ki akarják zárni a műalkotás vizsgálatából. Torz még az a mentegetőzés is, mellyel pl. Herbert Seidler nagy összefoglaló művében, — *Die Dichtung*, 1964² — bejelenti, hogy ő a „világméretű ellenszenvvel” dacolva, mégiscsak alkalmazza az *élmény* kategóriáját. Az „élménynek”, a föltételezett fogantató lélekállapotnak és az alkotáslélektani folyamatnak a rekonstruálása, ha nem a szellemtörténet módján végezzük, kétségkívül, sok segítséget nyújthat. Különösen a líra esetében, amelynek nyelvi ténye nyilvánvalóan a parole-jelenségek, az egyedi beszédtevékenység körébe tartozik. A föltételezett, a rekonstruált élménnyel, lélekállapottal való szembesítésből bizonyítékokat meríteni azonban a műalkotás szintű tükrözés meglétére vagy hiányára nagyon is problematikus eljárás. A rekonstrukció helyességéről semmi sem kezeskedik. Csak azt tudjuk ellenőrizni, vajon a műben ábrázolt,

kifejezett, tükrözött, megteremtett világnak van-e autonómiája, valóságérvénye, valóság-sugalma. A lélektan e valóságérvény, valóság-sugalom, ez autonómia megragadásában nyújt igazán hasznos, mellőzhetetlen segítséget. Ez a lélektan viszont már nem a költő egyedi pszichológiájának rajzára, nem egyedi élménytörténetére vonatkozik. Ez a műalkotás, a nyelv, a beszéd stb. általános lélektana, az általános lélektan egy szelete, amely a művek esztétikai és filozófiai értelmezésének szolgálatában áll.

Bartánál a lélektan, természetesen, e második értelemben is nagy hangsúllyal van jelen. De a hangsúly határozottabb áthelyezése mégis hasznos és örvendetes volna. Irodalomtudományunk legsürgősebb feladatai közé tartozik egy marxista poétika megteremtése. Meggyőződésünk, hogy ezt az irodalomelmélet csak az irodalomtörténettel együtt hozhatja létre, hogy a szinkroniát és diakroniát egyesítenie kell majd e poétikának. Barta János azok közé tartozik, akiktől máris sokat kapott e jövődó poétika. Úgy véljük, e hangsúly áthelyezéssel irodalomtudományunk még többet kaphatna tőle, e tekintetben is.

Németh G. Béla

SZABAD GYÖRGY: FORRADALOM ÉS KIEGYEZÉS VÁLASZÚTJÁN (1860—61)

Bp. 1967. Akadémiai K. 644 1.

Szabad György nagyszabású történeti korszak-monográfiája az 1848—49-i forradalomtól és szabadságharctól a kiegyezésig tartó majd két évtized drámai eseményekben gazdag szakaszáról, 1860—61 ún. alkotmányos mozgalmairól ad képet és értékelést. A Habsburg hatalom 1860 őszén, megingott külpolitikai-katonai és robbanással fenyegető belső helyzetének megszilárdítása céljából, a saját és a magyar konzervatív arisztokrácia elképzeléseinek kompromisszumán alapuló kísérletet tett a birodalom kormányzati rendszerének részleges átszervezésére, Magyarország megbékítésére. Az egy évtizedes önkényuralom után megnyíltak a politikai tevékenység színterei: sok került az egyes tartománygyűlésekre, 1861 tavaszán összeült a Reichsrat; Magyarországon ismét működhetett a megyei és városi törvényhatóságok, 1861. április 6-án megkezdte munkáját az országgyűlés, az év tavaszán és nyarán kongresszusokat tartottak egyes nemzetiségek is. A politikai küzdelmek hatóköre és intenzitása messze túlszaporított azokon a kereteken, amelyeket az udvar és a konzervatívok alkuja szabott meg nekik. S mégis, elmaradt a teljes vagy részleges megegyezés, elmaradt az emigráció meg a hazai baloldal óhajtott

függetlenségi harc is; 1861 őszétől az abszolutista kormányzás tért vissza Magyarországon, négy évre, a schmerlingi provizórium formájában. Mi okozta a birodalom újjászervezésére irányuló különféle tervek, főképpen a konzervatív elképzelések kudarcát, hogyan hiúsultak meg az emigráció és következetes hazai hívei részéről a nemzeti önrendelkezés bel- és külpolitikai feltételeinek megteremtésére irányuló erőfeszítések, s mindezzel összefüggésben: hogyan vált a demokratikus célkitűzésekből egyre többet feladó, még a közjogi negyvennyolcasságból is lassan-lassan és lényeges pontokon engedő, egyezkedni akaró irányzat 1861 közepétől a magyarországi belpolitika uralkodó tényezőjévé — ezt a bonyolult, sokfelé ágazó kérdéskört veti fel, taglalja és lényegileg meg is válaszolja Szabad György könyve.

A monográfia tudományos erőnei és eredményei igen becsesek. Még a történeti szakirodalomban is szinte páratlanul széleskörű *forrásfeltáró*, mintaszerű *forráskritikai* munkával, hatalmas hazai és külföldi levéltári, sajtó- és röpiratanyag, levelezések és emlékezések feldolgozásával, a teljes vonatkozó irodalom számbavételével készült mű az első komoly és sikerült kísérlet 1860—61